Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 51, Nisan 2021, s. 356-366

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.50653>

Öğr. Gör. Emine KARAKEÇİLİ

İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, karakeciliemine@gmail.com

SELÇUKLU RESİM SANATINDA UYGUR ETKİSİ (13. YÜZYIL)

Özet

Minyatür sanatı, Uygurların Orta Asya topraklarında yerleşik düzene geçmesiyle sanat faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sanatın geçmişi 8. yüzyıla dayanmaktadır. Anadolu Selçuklu Medeniyetindeki kültürel yapı, Orta Asya Türk kültürü ve Anadolu Bizans kültürünün İslam anlayışı süzgecinden geçirilerek, o ruhun ortaya çıkarttığı, biriciklik taşıyan, benzersiz bir sentezdir. Minyatür sanatında eserler; ışık-gölge, açıklık-koyuluk, ön-arka, mekânsal perspektif veya hava/atmosfer perspektifi gibi teknikler kullanılmadan yapılır. Malzeme olarak ise bitki kökleri, toprak boyalar ve pamuk ve ipekli kağıtlar tercih edilmiştir. Minyatür resmine konu olan figürlerin duygu durumları resme yansıtılmamıştır. Konu olarak örf-adet, gelenekler, dini konular, yer yer dünyevi konularda işlenmiştir. Başta Orta Asya, Çin ve İslam ülkelerinde uygulanan bir teknik iken, daha sonra birçok medeniyetin sanat anlayışında uygulandığı görülmüştür. Selçuklu dönemi minyatürlü yazmalar; konuları açısından ‘Edebi konulu eserler’ ve ‘İlim ve Fen konulu eserler’ adı altında iki grupta incelenmektedir. Bu çalışma teorik ve doküman incelemesi yöntemi ışığında Selçuklu resim sanatında Uygur sanatının etkilerini örneklerle açıklamaktadır.

Anahtar kelimeler: Minyatür, Mani dini, tasvir, yazmalar

UYGHUR EFFECT ON SELJUKIAN PAINTING ART (13th CENTURY)

Abstract

Miniature art emerged as Uyghurs spent more time for artistic activities upon their permanent settlement on Central Asia. The history of this art dates back to the 8th century. The cultural structure in Anatolian Seljukian Civilization is a unique and exclusive synthesis that emerged from that spirit thereby filtering out Central Asia Turkish culture and Anatolian Byzantium culture from Islamic understanding. In miniature art, works are created without using light/shade, lightness/darkness, front/rear, techniques such as spatial perspective and air/atmosphere perspective. Plant roots, earth dyes and cotton and silky papers were preferred as materials. Emotions of the figures were not reflected on the miniature painting. General customs, traditions, religious matters, and sometimes earthly matters were discussed. While it was primarily applied in Central Asia, China and Islamic countries, later on it was applied in the art of several civilizations. Seljukian miniature manuscripts are analyzed under two groups called ‘Works on literature’ and ‘Works on science’. This study illustrates the effect of Uyghur art on Seljukian painting art in the light of theoretical and document analysis method.

Keywords: Miniature, Maniheism, depiction, manuscripts

GİRİŞ

Selçuklu uygarlığı, 13. yüzyılda sanat, felsefe, ilim ve mimari alanlarında yapmış olduğu tüm eserlere Türk ruhunu ustalıkla yansıtmıştır. Moğol istilasından kaçan birçok alim, sanatçı, düşünür ve şair o dönemde Anadolu’ya sığınmış ve Anadolu Selçuklu Devletinin engin hoşgörüsüyle karşılaşmışlardır. Bu insanı davranış karşısında Anadolu’da bir aydınlanma hareketi başlamış ve aydın bir toplum yaratılmasına temel hazırlamıştır. Bu dönemde önemli eserler ortaya çıkarılarak Selçuklu Medeniyeti bir sanat merkezi haline gelmiş ve çağın kültürüne damgasını vurmuştur. Mimarı yapılar, taş oymacılığı, minyatürler, çiniler, halılar, camiler ve minare gibi eserlerde; antik devirler, Bizans, unsurlarını sentezleyerek Selçuklu Sanatını oluşturmuşlardır.

Minyatür Sanatı Selçuklu Dönemi Oluşumu

Minyatür, her kitabın konusuna göre ayrı ayrı yapılan orijinal resim tarzı, bir tekniktir. Kökleri Orta Asya’ya dayanan Uygurların, yerleşik düzene geçtikten sonra yaptıkları sanatsal faaliyetler, Turfan bölgesine yapılan Arap fetihleri sırasında İslam dünyasına aktarılmıştır.

Anadolu Selçuklu minyatürlerinde dikkatimizi çeken insan figürlerinin kökeni, Uygur tiptemesine dayanmaktadır. Uygur sanatının ikonografi ve kronolojisi ise de; Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Nesturizm gibi din ve inanışlarına dayanmaktadır.

“Bütün medeniyetlerde olduğu gibi, Uygurlarda da inanılan dinler, sanatsal faaliyetlerin hem esin kaynağı hem de sanata yön veren baskın unsur olmuş, böylece resim, heykel, tezhip, dokuma ve cilt sanatında mükemmel eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Ortaya konulan bu sanat yapıtları sadece kendi dönemlerini değil, sonraki dönemlerde de Türk ve başta Çin ve İslam ülkeleri olmak üzere pek çok medeniyetin sanat üsluplarına derin etkiler bırakmışlardır.” (Berkli, 2010: 157)

Erteng'in ana özelliği aydınlık ve karanlığın yani iyiliğin ve kötülüğün savaşıdır. Mani ressamdır, öğretimi güzel sanatlara dayanır. Uygurlar Mani dinini kabul ettikten sonra (762), Maniheist ve Buddhist düşüncelerin katkısıyla kitapları resimleyerek, Türk Sanatının ilk minyatürlü kitap örneklerini oluşturmuşlardır.

“Uygurlar zamanından kalan minyatürler Maniheist kitaplardan sayfalar. Bunlar, kısmen dini, kısmen dünyevi sahneleri canlandırır. Bunlardan başka büyük resimler, sayfalar ve sancaklar kalmıştır ki bunlar, Mani mabetlerinde saklanır ve ayinlerde kullanılırdı. Bu Uygur minyatürleri daha sonra İslam minyatürünün kaynağı olmuştur.” (Yücel, 2000: 92)

Görsel 1. Uygur Kağanının Maniciliği kabul edişini gösterdiği varsayılan minyatür, (VIII-IX. y.y.)

“Sol üstte dört kişiden oluşan zırhlı grubun başında bulunan haleli figürün kağan olduğu düşünülmektedir. Karşısındaki dini hiyerarşi açısından daha yukarıda ve üst kısmı tahrip olmuş farklı farklı dinsel rütbelerde kişiler vardır. Rahibin arkasında diz çökmüş iki Manici seçkin, beyaz elbiseleriyle tasvir edilmiştir. Burada ayrıca ruhani sınıftan olmayan bir Manicilik mensubu da (dinleyici) bulunmaktadır. Kağanın elini sıkarken tasvir edilen beyaz figür baş rahip olmalıdır. Kağanın elinin sıkılması İslami tarikatlardaki el almak işlemini hatırlatır. Bu hareketle rahip onu dünyevi alemden kurtarmış olur. Yani onu dine kabul etmektedir.” (Çoruhlu, 2007: 275)

Teknik

Minyatür kelimesi Fransızca'dır, “çok küçültülmüş” anlamına gelir. Eski el yazmalarını süsleyen resimler için kullanılmaktadır. Türkçe'ye minyatür olarak geçmiştir. “Başka anlamları da olmasına rağmen kelime, burada bir nisbetin ifadesidir. Çünkü minyatüre bu adın verilmesine sebep asıl Latince kökünün minium, yani maden kırmızısı olmasına karşılık, küçük ölçüde resimleri anlatmasıdır. Gerçekten de eski yazmalarda kırmızı boyayla süslemeler yapılırdı. Sonradan, kitap resimlerine de, tabii el yazmaları devrinde, bu ad verildi.” (Güvemli, 1960: 230)

Minyatür, düz iki boyutlu resimdir, yazmalara akıcılık kazandırmak amacıyla yapıldığından boyutları küçük tutulmuştur. Bu ortak bir özelliktir. Minyatür'ün kendine has diğer özellikleri ise, figürleri birbirini kapatmayacak şekilde yerleştirmek, figürlerin büyüklüğünü önem sırasına göre tesbit etmek, en ince detayları belirtmek, renkleri ışık-gölge etkisi aramadan sürmek başlıcalarıdır.

Minyatürde suda eriyebilen bitki, kök ve toprak boyalar kullanılmış, boyaları sabitlemek için de içine yumurta sarısı ilave edilmiştir. Yumurta sarısının diğer özellikleri ise; kağıt üzerindeki resimlerde bir kabarıklık meydana getirmesi ve boyaya parlaklık kazandırmasıdır ki bu da o dönemde aranılan bir özelliktir. Kullanılan kağıtlar ise parşömen denilen ipekli kağıt, pamuktan yapılmış Hint kağıdı ve aharlı kağıttır. Ahar; nişasta, nişadır, yumurta akı, kitre, Zamk-ı Arabi, üstübeç karışımını, sıcak suyla belli bir kıvamda eritip kağıdın bunun içine daldırılmasıyla elde edilen bir kağıttır. Bundan sonraki yöntem ise bu karışımı pamukla kağıt üzerine sürüp, kağıt kuruyunca yuvarlak bir mermer veya fildişi ya da kuru cevizle süre süre kağıt mührlenir yani parlatılırdı.

Görsel 2. Buda resmi - Bezeklik (VIII. y.y)

Kullanılan fırçalar, yavru kedinin ense tüyünden yapıldı. Bu tüylerden ucu sivri ve sağlam birkaç kıl kesilerek ipek bir ibrişimle bağlanır ve tüyün biri biraz uzun bırakılarak bir kanat kamışına muhtemelen en uygun olan güvercin kanadı kamışına geçirilirdi.

Minyatürde işlenecek konu önce eskiz olarak bir kağıt üzerine Uhra denilen kiremit rengi bir boya ile gayet ince şekilde çizilir sonra üstüne figürler yerleştirilir, kenarları kontürlenir sonra içleri boyanırdı. Saç, yüz, bitki motifleri, elbise kıvrımları gibi detaylar, çini mürekkebi denilen susam yağından yapılmış is ile çizilerek resim tamamlanırdı.

Uygurlardan Selçuklulara Dek Minyatürün Gelişimi

Zaman içerisinde kalıplaşarak, şematik bir görünüş alan figürlerdeki dolgun yüz, hokka ağız, hafif kemerli burun, badem gözler ve zülûf çizimleri, Selçuklu minyatürlerinde de benimsenmiş, bir değişime uğramadan bu gelenek devam ettirilmiştir.

Anadolu Selçuklu minyatürlerinde bir pota içinde eritilen bu çeşitli dinsel unsurlar, İslamiyet'te dair bir harmanlama ile zengin süslemeler, elbiseler ve dekorlarla karakteristik Selçuklu motiflerini yaratmışlardır.

Minyatürlerde, kırmızı (al), mavi (gök) ve yeşil en çok kullanılan renklerdir. Erken dönem Selçuklu sanatında görülen altın yaldızlı zeminler Anadolu Selçuklu zamanında ortadan kalkmaya başlamıştır.

Figürlerde portre, profil duruştan ziyade cepheden veya üç çeyrek dönüşlü betimlenmiştir. Yüzler birbirine benzediği için hiyerarşik düzen portre dışındaki unsurlarla belirtilmiştir. Figürler önem sırasına göre büyük çizilmiştir ki bu da ön cephe darken geriye doğru bir açılım sağlayarak ters perspektif oluşması söz konusu olmuştur. Yüzlerdeki anlatım eksikliği tavırlarla giderilmiş, beden eğilip bükülmesiyle, elin, kolun, başın dönüşleriyle bir ritim duygusu oluşturulmuştur.

Figürler düz bir zemine yerleştirilerek kompozisyon düzenlenmiş, ağaçlar, çiçekler stilize edilerek süsleyici bitki motifleri olarak kullanılmıştır.

“Türk minyatürü, daima olduğu gibi, Selçuklular devrinde de bir yüzey resmi olarak kaldı. Bunun sebebi, üçüncü boyutu gerçekleştirememek değil. Çünkü başka eserlerden, bu meseleyi Türk nakkaşlarının bildiği meydana çıkıyor. Bilhassa nisbetleri kullanışları bunu açığa vuruyor. Fakat düz kağıt üzerine tasvir edilen bir sahneyi derinliği varmış gibi göstermek, her alanda gayet akla uygun davranışlı olan Türk sanatçısına mantık dışı görünmüştür.” (Güvemli, 1960: 243)

Görsel 3. Anadolu Selçuklu Çağı Mirası Müze Eserleri YILDIZ ÇİNİ, Env. No. 1297

Kubadabad Sarayı, 13. y.y ilk yarısı ortaları, Çap: 22 cm, Lüster, Beyaz hamur, opak beyaz sır, kahverengi – sarı boya

“Kubadabad’ın Büyük Saray denilen yapısında, özgün yerinde (in situ) bulunan çinilerden biri, bağdaş kurup oturan insan figürünün tasvir edildiği bu örnektir. Beyaz zemin üstüne verilen figürün vücudu cepheden, hale içine alınan başı hafif sağına dönük gösterilmiştir. Bel hizasından yana uzattığı sol eli buradaki bitkinin arkasında, onu kavrayacak gibi durmakta, hafif yukarı kaldırarak uzattığı ve bakışının yöneldiği sağ elinde ise bir meyve tutmaktadır. Geleneksel yüz tipi, dairesel kıvrımlı desene sahip kaftanı ve çizmesi, kolunda tirazları, belinde kemeri vardır. Figürü iki yandan kuşatan soyut bitkilerin alt köşeden veya iki kenardan çıkıp

yükseldiği örneklere, çinilerde sık rastlanır. Ancak, burada her ikisi de sol taraftan çıkan bitkilerden biri figürün altında yatay ilerledikten sonra yukarıya yönelir. Bu basit değişiklik ilk bakışta, figüre bir zemin oluşturuyor gibi izlenim bırakır” (Bozer & Çeken, 2016: 120)

Görsel 4. Çini Parçası, Konya II. Kılıçaslan Köşkü, 12. y.y. Genişlik:4,2cm Minai (teknik)

“Kırık çinin formu belli değildir. Mevcut parçada siren figürünün başı ile mavi renkli göğsünün ve sola doğru uzayan gövdesinin bir kısmı seçilebilmektedir. Altın yaldızlı bir hale içine alınan başta, siyah saçlar, küçük ağız ve burun, bitişi yay kaşlar, sürmeli gözler vardır.” (Bozer & Çeken, 2016: 113)

Konuları Açısından Selçuklu Dönemi Minyatürlü Yazmaları

Selçuklu dönemi minyatürlü yazmaları konuları açısından “Edebi konulu eserler” ve “İlim ve Fen konulu eserler” adı altında iki grupta incelenebilir. Bunlardan başlıcaları;

Edebi Eserler

Varka ve Gülşah

Anadolu minyatürünün gelişme merkezi olarak Konya görülmektedir. 13. yüzyılın Konya’sında en ilginç minyatür sanatı örneği bir mesnevi olan Varka ve Gülşah’tır (1220). Selçuklu dönemi resim sanatının baş yapıtıdır.

70 yapraktan oluşan ve içinde 71 adet minyatür bulunan yazma, Topkapı Sarayı’nı da bulunmaktadır. Bir Arap romanından uyarlanan ve 11. yüzyıl şairi Ayyuki tarafından Farsça yazılan eserin konusu; sonu kötü biten hazin bir aşk hikayesidir. (Tell, S. K. 1974: 66)

Bu önemli yapıt Konyalı bir aileden olan Abdül Mümin Bin Muhammed tarafından resimlenmiştir. Ressamın ortaçağ simge dilini iyi bildiği ve çağının düşünce dünyasını araştırdığı ve bunları resimlerine özgünlükle aktardığı görülür.

Görsel 5. Varka ve Gülşah, T.K.S.M. H. 841, 7 v.

“Dört örgülü saçları, yuvarlak yüzleri ile Selçuk tipinin hakim olduğu figürler muayyen hareketleriyle içinde bulundukları ruh halini ifade ederler. Büyük bir hareketin hakim olduğu harp sahnelerinde bilhassa at tasvirlerinde Orta Asya tesirinin hakim olduğu görülür” (Tell, 1974: 66)

Görsel 6. Varka ve Gülşah, vedalaşırken, abdülmümin el-hayt, Konya, (XIII. y.y.)

Harriri'nin Makamat'ı

Hariri'nin en meşhur eseridir. Eğlendirici bir tarzda yazılan bu eser, o dönemin ahlak değerlerini ve ortamını aksettirir. Günümüz ortaoyunu, gölge oyununu çağırıştırır. 13. yüzyılda Diyarbakır' da yazılan bu edebi eser 50 hikayeden oluşmuştur.

Görsel 7. 17 Hariri, Makâmât, Paris, Bibi. Nat. Arabe 5847, 121 r. (R. Etting Hausen)

Beydeba Kelile-i Dimne

M.Ö. 1.yüzyıl civarında yaşadığı sanılan Beydeba tarafından yazılmış fabl tarzı hikaye kitabıdır. İki çakaldan biri olan Kelile ‘doğrunun ve dürüstlüğün simgesi’, Dimne ise ‘yanlışın ve yalanın’ simgesidir. Kitabın amacı hükümdarlara hikmet öğretmektir.

Görsel 8. Kelile ve Dimne, Paris, Bibl. Nat. Arabe 3465, 49 r. (R. Ettinghausen)

Kitab - el - Aghani

Şarkılar kitabıdır. Abu'l Farac Ali tarafından yazılmıştır. “Zamanında ağızda dolaşan şarkıları toplamış ve bu şarkıları düzenleyerek menşeleri hakkında, faydalı gördüğü malumatı vermiştir.” (Tell, 1974: 144)

Görsel 9. Kitab el-Aghani, Millet Kitaplığı, Feyzullah, 1565-66

İlim ve Fen Konulu Eserler

Dioskorides'in Materia Medica'sı

Anadoluda yaşamış hekim dioskorides, Materia Medica adlı botanik ve zooloji kitabı /9.y.y.) daha sonra Kitab el-Haşayiş (otlar kitabı) adıyla Arapça'ya çevrilmiştir. Yazmada rekli olarak 487 adet minyatür vardır.

Görsel 10. Dioskorides'in Materia Medica'sı, T.K.S.M., A. 2127, 13r

Görsel 11. El Cezeri, Otomata T.K.S.M., A.3472, 98r

Ebu'l el Cezeri El - Hiyel el - Hendsiye

Mühenis Ebü'l el Cezeri (12.y.y.) teknik buluşlarını El- Hiyel el-Hendsiye isimli kitapta toplamıştır. Eserinde suyun ve dişlilerin hareketiyle çalışan aletlerin ayrıntılı tasarımı çizmiştir.

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Medeniyetindeki kültürel yapı, Orta Asya Türk kültürü ve Anadolu Bizans kültürünün İslam anlayışının etkisiyle birlikte harmanlanması sonucunda o ruhun ortaya çıkarttığı eser, tekliğin/biricikliğin/benzersizliğin bir sentezidir. Anadolu Selçuklu minyatürlerinde dikkatimizi çeken insan figürlerinin kökeni, Uygur tiplemesine dayanmaktadır. Uygur sanatının ikonografisi ve kronolojisi ise de; Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Nesturizm gibi din ve inanışlarına dayanmaktadır. Birçok dinin aynı coğrafyada farklı kültürler tarafından yaşanması din ve kültür çeşitliğinin zenginliğini göstermektedir. Bu da o kültürün sanat eserlerine nakşedilmesini sağlamıştır. Anadolu Selçuklu minyatürlerinde bir pota içinde eritilen bu çeşitli dinsel unsurlar, İslamiyet dair bir harmanlama ile zengin süslemeler, elbiseler ve dekorlarla karakteristik Selçuklu motiflerini yaratmışlardır.

Tasvir yasağı birçok dinlerde görülmüştür. İslamiyet'ten önceleri kesin bir tasvir yasağı olmamakla beraber dinin teşekkülünden sonra ortaya çıkmıştır. Bazı surelerde putlara tapmanın yanlış olacağına işaret edilir. İki hadiste ise şöyle denilir: "Selçuklu minyatürlerinin konuları, din dışı konulardır. Halbuki aynı çağlardaki Batı minyatürleri hemen yalnız din konularına inhisar ediyordu. Bunun da sebebi yine dindir. Çünkü Kur'ân, tezhip edilebilirse de resimlenemezdi. İşte bu sebepten dolayı nakkaşlar ilim eserlerini (gök bilgisi, hekimlik, tabiat bilgisi v.s.), ya da edebiyat eserlerini resimlemişlerdir." (Güvemli, 1960: 220). Bu dönemde üretilen minyatürlerin her biri başlı başına bir sanat eseri olmuş ve her dönemde hayranlıkla izlenmiştir.

KAYNAKLAR

- Berkli, Y. (2010). Uygur resim sanatının üslup özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(45) 155-166
- Bozer, R. & Çeken, M. (2016). *Anadolu Selçuklu çağı mirası, müze eserleri*, Arkadaş Basım Sanayi Ltd. Şti.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatı*, Kabalcı Yayınevi.
- Güvemli, Z. (1960). *Sanat tarihi*. Varlık Yayınları.
- Güvemli, Z. (1960). *Başlangıçtan bugüne - Türk ve dünya sanat tarihi*. Varlık Yayınları, Ekin Basımevi.
- Yücel, E. (2000). *İslâm öncesi Türk sanatı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tell, S. K. (1974). 12-13. Yüzyıl Selçuklu çığırını İslâmi minyatürlü yazmaların üslûp gelişmesi. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü*, Doktora Tezi. 66-144

İnternet Alıntısı

<https://www.sanatin Yolculugu.com/varka-ve-gulsah-mesnevisi/> Erişim tarihi: 26.02.2021

https://en.wikipedia.org/wiki/Maqama#/media/File:Yahy%C3%A2_ibn_Mahm%C3%BBd_al-W%C3%A2sit%C3%AE_006.jpg Erişim tarihi: 02.03.2021

<https://www.sanatin Yolculugu.com/varka-ve-gulsah-mesnevisi/> Erişim tarihi: 02.03.2021